

PŘEHLEDOVÁ STUDIE

JAZYKOVÉ VZDĚLÁVÁNÍ V NĚMECKU, VELKÉ BRITÁNII, ŠVÉDSKU A ČESKÉ REPUBLICCE

VĚRA JEŽKOVÁ

Anotace: Příspěvek představuje další výsledky výzkumu realizovaného v rámci řešení dílčího cíle 2 projektu MŠMT ČR Centrum základního výzkumu školního vzdělávání v letech 2006-2010. V první části se zabývá výukou úředního jazyku jako jazyku mateřskému a výukou autochtonních menšin, druhá část je věnována výuce cizím jazykům. V závěru je uvedena představená problematika do kontextu jazykové politiky Rady Evropy.

Klíčová slova: výuka mateřskému jazyku, výuka cizímu jazyku, autochtonní menšiny, jazyková politika, Rada Evropy

Abstract: The paper presents further results of the solution to the second aim stated in the project of the Czech Ministry of Education, Youth and Sports, Centre for Basic Research on Schooling in the years 2006-2010. The first part of the paper describes official language teaching as a mother tongue and teaching indigenous minorities, the second part deals with foreign language teaching. Finally, the presented problems are put into the context of the language policy of the Council of Europe.

Key words: mother tongue teaching, foreign language teaching, indigenous minorities, language policy, Council of Europe

1 ÚVOD

Ve své stati navazujeme na stať uveřejněnou v časopise *Orbis scholae* 2010/3, v níž jsme představili některé výsledky výzkumu realizovaného v rámci řešení dílčího cíle 2 projektu MŠMT ČR Centrum základního výzkumu školního vzdělávání, jehož cílem byla analýza školního vzdělávání v Německu, Velké Británii a Švédsku, a to v kontextu vzdělávání českého. V dané stati, jejímž tématem byla multikulturalita společnosti a její reflexe ve školním vzdělávání těchto zemí, jsme pojednali mj. krátce o jazykovém vzdělávání dětí z rodin imigrantů. Tématem následujícího příspěvku je jazykové vzdělávání. V jeho první části se zabýváme výukou úřednímu jazyku jako jazyku mateřskému a výukou autochtonních menšin – nejprve její organizací, poté krátce úrovní znalostí mateřského jazyka. Druhá část je věnována

výuce cizím jazykům – podrobně opět její organizaci, stručněji otázkám rané výuky cizím jazykům. V závěru shrneme hlavní shody a rozdíly ve sledované problematice jednotlivých zemí a uvádíme ji krátce do kontextu jazykové politiky Rady Evropy.

2 VÝUKA ÚŘEDNÍMU JAZYKU JAKO JAZYKU MATEŘSKÉMU A VÝUKA AUTOCHTONNÍCH MENŠIN

Všechny sledované země přikládají význam znalosti mateřského jazyka. Kromě České republiky je zde běžná výuka mateřskému jazyku jako druhému jazyku. V České republice byly vypracovány v návaznosti na Společný evropský referenční rámec pro jazyky čtyři prahové úrovně pro češtinu jako cizí jazyk (podobně jako v jiných evropských zemích pro mateřštinu jako druhý/cizí jazyk). Znalosti mateřského jazyka ověřují země v mezinárodních (a národních) výzkumech (viz též Ježková 2010).

2.1 ORGANIZACE VÝUKY MATEŘSKÉMU JAZYKU A JAZYKŮM AUTOCHTONNÍCH MENŠIN

V Německu je úředním a vyučovacím jazykem němčina. Existuje také výuka v jiné mateřštině než němčině a doučování pro žáky s jinou mateřštinou než němčinou. Široce je realizována výuka němčině jako druhému jazyku. Ve spolkových zemích na severu Německa tvoří součást učebních plánů v základních a středních školách romština, fríština a dolnoněmčina. Ve Šlesvicku-Holštýnsku mohou děti dánské menšiny navštěvovat místo veřejných všeobecně vzdělávacích škol náhradní soukromé školy, pokud odpovídají svými výchovnými a vzdělávacími cíli typům školy uvedeným ve školském zákoně. Vyučovacím jazykem v těchto školách je dánština, němčina je zpravidla povinným předmětem od 2. ročníku. V Braniborsku a Sasku jsou vyučovány děti lužickosrbské menšiny v lužickosrbských a jiných školách v lužičtině jako mateřštině, jako druhém jazyce nebo jako v cizím jazyce¹. V lužickosrbských školách je lužičtina povinným a částečně i vyučovacím předmětem. Ve všech třech jmenovaných zemích se mohou rodiče rozhodnout, zda budou jejich děti navštěvovat menšinové školy. Roste počet spolkových zemí, které vyvíjejí stále více aktivit v oblasti rané podpory dětí v německém jazyce. Nejvíce šancí na úspěch mají programy, podle nichž je vyučována němčina jako druhý jazyk. Efektivní jsou rovněž kurzy, v nichž je užívána němčina jako vyučovací jazyk jiných předmětů (Schlüsselzahlen... 2008, Bildungspläne...).

V Anglii je jediným úředním a vyučovacím jazykem angličtina. Na rozdíl od ostatních tří zemí Spojeného království se zde neřeší otázky druhého úředního a vyučovacího jazyka. **Ve Walesu** jsou podle jazykového zákona z roku 1993

¹ Druhý jazyk je jazyk, jímž člověk hovoří vedle své mateřštiny a který potřebuje ve svém každodenním životě (např. jazyk národnostních menšin). Liší se tak od cizího jazyka, který člověk běžně neuvádí. Také ve školách se rozlišuje výuka druhému jazyku a cizímu jazyku.

rovnoprávnými jazyky ve veřejném životě angličtina a velština. Velština je povinným předmětem pro všechny žáky ve věku 5 až 16 let, a to buď jako první, nebo jako druhý jazyk. Žáci, jejichž rodiče si to přejí, mohou být vzděláváni ve velštině na úrovni primárního a sekundárního vzdělávání. Existuje také možnost předškolní výchovy ve velštině. V záležitostech týkajících se velštiny působí jako poradní orgán Vlády Velšského shromáždění (*Welsh Assembly Government*) Rada pro velšský jazyk (*Welsh Language Board, Bwrdd Yr Iaith Gymraeg*). Odpovídá za plány výuky a rozvoje velštiny, které připravují místní úřady, vedení škol a různé veřejné instituce a organizace zabývající se vzděláváním ve Walesu. V roce 2003 Vláda Velšského shromáždění publikovala Národní akční plán pro bilingvní Wales (*National Action Plan for Bilingual Wales*), zahrnující opatření zaměřená na rozšiřování přístupu k velštině jako vyučovacím jazyku, s důrazem na ranou výuku a vzdělávání žáků starších 16 let (*Modern foreign languages... 2008*). Cílem plánu bylo zvýšit procento bilingvních občanů ve Walesu o 5 % do roku 2011. Úředními jazyky v **Severním Irsku** jsou angličtina a irština. Výuka v irštině probíhá ve školách s irštinou jako vyučovacím jazykem a v kurzech ve školách s vyučovacím jazykem angličtinou. V roce 2008 byl vydán Irský jazykový zákon (*Irish Language Act*), zajišťující rozvoj irštiny (*The Education system in England... 2007/08*). Ve školách s irštinou jako vyučovacím jazykem tvoří součást běžné výuky angličtina a jazyková studia (*language studies*). V 1. až 7. ročníku je součástí výuky jazyk a gramotnost (čtyři základní řečové dovednosti: čtení, poslech, mluvení, psaní) – žáci ve věku 4-11 let, v 8.-10. ročníku (žáci ve věku 11-14 let) zahrnuje předmět jazyk a gramotnost angličtinu, irštinu v irsky hovořících školách a mediální výchovu. Předmět jazyk a gramotnost se vyučuje také v 11. a 12. ročníku (žáci ve věku 14-16 let) (*Country Basic...*). **Ve Skotsku** jsou úředními jazyky angličtina a skotská gaelština (skotština). Skotská gaelština je keltský jazyk příbuzný s irštinou. Podle sčítání lidu v roce 2001 jí hovořilo okolo 60 000 osob. Jako svoji mateřštinu uvádí tento jazyk více než 1 % obyvatelstva (*Ethnicity...*). Jako oficiální jazyk byla uznána skotská gaelština v roce 2005 Zákonem o gaelském jazyce (*Gaelic Language /Scotland/ Act*). Vzdělávání v gaelštině probíhá v některých primárních školách, v sekundárních školách v rámci zachování návaznosti výuky jsou vyučovány v gaelštině alespoň některé předměty, event. žáci navštěvují třídy pro žáky plynně hovoří gaelsky (*Content... 2004/05*).

Ve Švédsku je oficiálním jazykem švédština; druhým nejpočetněji zastoupeným jazykem je finština, třetím tornefinština (*meänkieli*). Tornefinština je jazyk, jímž se hovoří v severní části Švédska - v několika komunitách ležících na severu bilingvní oblasti Tornedalenu, v oblasti řeky Torne, při hranicích s Finskem (*Sweden: Basic information...*). Sámština (laponština) je jazyk ugrofinské větve uralských jazyků; hovoří jí asi 7 000 obyvatel Švédska. Finština, tornefinština, jidiš, romština a laponština mají status uznávaných menšinových jazyků. Tyto jazyky se vyučují na úrovni ISCED 1 a 2. Na severu země existují školy, v nichž jsou vyučovacím jazyky švédština a laponština. Všichni laponsky mluvící obyvatelé Švédska jsou bilingvní. V kurikulu švédských škol se zdůrazňuje, že znalost mateřského jazyka je životně důležitá pro osobní a kulturní identitu a intelektuální a emocionální rozvoj žáků (*Information on the Ordinance... 2009*). Existuje předmět švédština jako druhý jazyk. V roce 2009

vstoupil ve Švédsku v platnost nový jazykový zákon. Poprvé v dějinách země potvrdil švédštinu jako její oficiální jazyk. Jeho cílem je mj. uchovat hodnotu švédštiny a podporovat autochtonní menšinové jazyky (June: Sweden adopts...). Česká republika nemá, na rozdíl od Slovenské republiky, zákon o státním jazyce.

V České republice má své národnostní školství pouze polská menšina. V současné době existuje 12 mateřských škol s polským vyučovacím jazykem, 15 základních škol s ročníky 1-5, 10 základních škol s ročníky 1-9 a 6 středních škol (1 gymnázium a 5 odborných škol). Gymnázium pracuje podle RVP (ŠVP), výuka probíhá výhradně v polštině (Pedagogické centrum...). Vzdělávání příslušníků národnostních menšin stanoví školský zákon spolu se zákonem o obcích. „Třídy mateřských, základních i středních škol je možné zřizovat i při výrazně nižším počtu dětí a žáků než ve školách s vyučovacím jazykem českým. Není-li dosaženo ani tohoto minimálního počtu žáků, může ředitel školy se souhlasem zřizovatele stanovit ve ŠVP předměty nebo jejich části, v nichž se vzdělávání uskutečňuje dvojjazyčně, jak v českém jazyce, tak v jazyce národnostní menšiny“ (Soubor... 2010, 1. část, s. 22). MŠMT doporučuje vytvářet pro vzdělávání příslušníků národnostních menšin odpovídající podmínky (tamtéž).

2.2 MEZINÁRODNÍ VÝZKUMY ČTENÁŘSKÉ GRAMOTNOSTI

Mezinárodní výzkumy čtenářské gramotnosti PISA a PIRLS vypovídají do určité míry o úrovni znalosti mateřského jazyka. **V Německu** doplňují tyto výzkumy národní výzkum PIRLS/IGLU (*Progress in International Reading Literacy Study/Internationale Grundschul-Lese-Untersuchung*) a DESI (*Deutsch Englisch Schülerleistungen International*). Jak je všeobecně známo, výsledky německých žáků ve výzkumu PISA 2000 znamenaly pro společnost šok (blíže viz Ježková; von Kopp; Janík 2008). Špatné umístění žáků ve čtenářské gramotnosti se přičítalo především dětem imigrantů. Ve výzkumu PISA 2003 dosáhli němečtí žáci podobných výsledků jako ve výzkumu předchozím. V roce 2006 se umístilo Německo v pásmu průměru (Palečková a kol. 2007); v pásmu průměru se umístilo i v roce 2009, zaznamenalo však zlepšení oproti předchozím letům. Vývoj od roku 2000 v této oblasti je hodnocen jako pozitivní. Jako správná volba se ukazuje péče, která byla věnována dětem imigrantů a obecně dětem zaostávajícím ve výuce (Mezinárodní výzkum... 2009, Mezinárodní skóre... 2011).

Nesetkali jsme se s tím, že by **Britové** uváděli problémy dětí s angličtinou – o tom může svědčit i to, že v průzkumech čtenářské gramotnosti se umístili britští žáci nad průměrem (2000) a v pásmu průměru (2006, 2009). **Švédské děti** se umísťovaly ve výzkumech čtenářské gramotnosti na předních místech, v roce 2009 však zaznamenaly zhoršení výsledků – umístily se v pásmu průměru (PISA 2009...).

V České republice se poukazuje dlouhodobě na špatné umístění žáků ve výzkumu čtenářské gramotnosti. V roce 2000 se umístila naše země ve výzkumu PISA na 2. místě pod průměrem, v roce 2003 na dolní hranici průměru, v roce 2006 pod průměrem (Kelblová a kol. 2006, Palečková a kol. 2007). Výsledky výzkumu PISA 2006 ukázaly mj., že v českých školách se dále zvětšuje rozdíl mezi schopnostmi

nejlepších a nejhorších žáků. „Například vedle Německa jsou české rozdíly ve čtenářské gramotnosti patnáctiletých největší ze všech evropských zemí. Přitom v Německu statistiku zvýrazňují špatné výsledky dětí přistěhovalců“ (Čtvrtina českých žáků... 2007). Jak je všeobecně známo, významné zhoršení čtenářské gramotnosti zaznamenali čeští žáci v průzkumu PISA 2009, kdy se umístili pod průměrem zemí OECD. Podíl českých žáků s nedostatečnou úrovní čtenářských kompetencí činí 23 % (Znalosti žáků... 2010). Ministr školství J. Dobeš považuje výsledky českých žáků za alarmující. Uvádí, že Česká republika klesá nejrychleji ze všech zemí OECD a že narůstá „rozdíl mezi jednotlivými typy škol i počet velmi nekvalitních škol“ (Mezinárodní skóre... 2011, s. 10).

3 VÝUKA CIZÍM JAZYKŮM

V Německu, Švédsku a České republice se klade velký důraz na znalost cizích jazyků, zejména angličtiny. Pro **Spojené království** je typické, že ti, jejichž mateřština je angličtina, tedy *lingua franca*, nemají zájem učit se cizím jazykům; britské děti nemají zájem o výuku moderním evropským jazykům (blíže viz Ježková; von Kopp; Janík 2008, Ježková; Dvořák; Chapman a kol 2009, Ježková; Walterová; Greger; Dvořák; Daun 2011).

3.1 ORGANIZACE VÝUKY CIZÍM JAZYKŮM

V Německu začínala výuka prvnímu cizímu jazyku (převážně angličtině) do 90. let minulého století od 5. ročníku, tedy po ukončení základní školy. Pouze v Sársku se vyučovala (a dosud vyučuje) od 3. ročníku francouzština. Ve školním roce 1998/99 začaly vyučovat školy v Hamburku od 3. ročníku angličtinu. Prvním cizím jazykem v základních školách je zpravidla angličtina, někde hraje roli poloha spolkové země: francouzština v Sársku a v Bádensku-Württembersku při hranicích s Francií. V Dolním Sasku se učí nizozemština, v Durynsku se vyučuje rovněž italština a ruština, a to od 4. ročníku. Výuka cizímu jazyku začíná zpravidla ve 3. ročníku, méně často již v 1. ročníku (např. v Bádensku-Württembersku). Výuka cizím jazykům na nižším sekundárním stupni navazuje na výuku v základních školách. Druhý cizí jazyk bývá zaváděn ve školách nižšího sekundárního stupně od 7. ročníku. V učebních plánech spolkových zemí se uvádí, že žákům, kteří si ne zvolili angličtinu jako první cizí jazyk, ji musí škola nabídnout jako další cizí jazyk (Bildungspläne...).

Na sekundárním stupni se vyučuje v závislosti na typu školy alespoň jeden cizí jazyk. Na vyšším sekundárním stupni jsou jednou oblastí, z nichž si musí žáci zvolit, jazyky. V gymnáziích jsou nejčastěji vyučovány cizími jazyky angličtina, francouzština, italština, španělština a ruština; v některých zemích se vyučuje turečtina. Ze starých jazyků se vyučuje latina, méně často řečtina. V Berlíně se učí také čínština a japonština, v Bavorsku japonština, portugalská, nizozemština a čeština – jako tzv. pozdě začínající jazyky (od 10. ročníku). Čeština se učí na gymnáziích v Sasku a Sasku-Anhaltsku. Často nabízeným jazykem je polština (National system... Germany 2010, Bildungspläne...). Od 17 let již není cizí jazyk povinný, pokud si ho žák

nezvolí jako maturitní předmět (Schlüsselzahlen... 2008) – viz níže. Cílem vzdělávací politiky spolkových zemí je, aby se žáci učili dvěma cizím jazykům.

Cizí jazyky jsou zaváděny částečně také jako vyučovací jazyky v jiných předmětech - bilingvní formou se vyučují např. fyzika, chemie a biologie. Jde o stále běžnější výuku typu CLIL (*Content and language integrated learning*) – blíže viz Ježková 2010. Bilingvní modely vyučování jsou obecně spojeny s velkými finančními náklady, neboť je třeba mnoho kompetentních bilingvních učitelů, kteří jsou schopni vyučovat předměty v jiném jazyce než ve své mateřštině. Základních škol (vyučujících odborné předměty v cizím jazyce) je málo. Více než polovina bilingvních základních škol se nachází ve velkých městech – ve Frankfurtu nad Mohanem, v Berlíně, Hamburku a Mnichově. Vyučovacím cizím jazykem je převážně angličtina (Große Lücke... 2007). Konference ministrů školství (*Kultusministerkonferenz*) rozhodla, že má být posílena výuka cizím jazykům. Na vyšším stupni gymnázií bylo zakotveno bilingvní vyučování - to znamená, že má pokračovat bilingvní výuka, která je zavedena na nižším stupni. Žáci gymnázií by měli v budoucnu skládat maturitní zkoušku bilingvně, a to z odborných předmětů na základní úrovni, pokud se tyto předměty vyučovaly na vyšším sekundárním stupni (Neue Oberstufen...).

V Anglii, Walesu a Severním Irsku neexistuje na primárním stupni žádné omezení týkající se nabídky jazyků. Na sekundárním stupni se smějí nabízet pouze ty jazyky, pro něž jsou vydávána uznávaná osvědčení, tj. pro nejrozšířenější evropské nebo světové jazyky a některé jazyky méně rozšířené. **V Anglii** byly školy povinny do září roku 2008 nabízet výuku nejméně jednomu jazyku EU. Toto nařízení bylo nahrazeno novou povinností – vyučovat jednomu cizímu jazyku, přičemž se doporučuje nabízet žákům nejdůležitější evropské nebo světové jazyky, jako arabštinu, francouzštinu, němčinu, italštinu, japonštinu, mandarinštinu, ruštinu, španělštinu nebo urdštinu. Povinná výuka cizímu jazyku začíná **v Anglii, Walesu a Severním Irsku** v 11 letech žáka. **V Anglii** jsou školy povinny nabízet výuku cizím jazykům také žákům ve věku 14-16 let. V souladu s národním kurikulem je soustředěna výuka cizím jazykům **ve Walesu** do věku žáků 11-14 let. Do srpna roku 2008 musely školy nabízet žákům tohoto věku nejméně jeden jazyk EU. V současné době mohou školy volit libovolně z evropských nebo světových jazyků, podobně jako v Anglii. Žákům ve věku 14-16 let zpravidla nabízejí možnost cizímu jazyku se učit (Schlüsselzahlen... 2008, Modern foreign languages... 2008).

V Severním Irsku neexistuje od září roku 2007 žádné omezení týkající se konkrétních jazyků, učební plán však musí nabízet všem žákům ve věku 11-14 let jeden úřední jazyk EU (tj. jiný než angličtinu a ve školách s irštinou jako vyučovacím jazykem jiný jazyk než irštinu) (Country Basic...). Podobně jako ve Walesu není výuka cizímu jazyku pro žáky ve věku 14-16 let povinná, školy ji však musí žákům umožnit. Na rozdíl od většiny evropských zemí tak nezůstává **v Anglii, Walesu a Severním Irsku** první cizí jazyk povinným pro všechny žáky nejméně do doby ukončení povinné školní docházky. V několika školách v těchto zemích se vyučuje latina. **Ve Skotsku** nebyl do roku 2000 cizí jazyk povinným předmětem, byl však za povinný považován. V souladu s novými doporučeními se stala výuka cizím jazykům flexibilnější. Učební plány nejsou závazné. Jak školy, tak místní úřady mají

volnost přizpůsobovat směrnice stanovené nejvyššími školskými úřady svým potřebám. Podle těchto směrnic mají žáci ve věku 10-16 let, tj. po dobu šesti let, právo na vyučování nejméně jednomu cizímu jazyku. Tyto směrnice jsou nahrazeny novým Kurikulem pro excelenci (*Curriculum for Excellence*). Mezi jeho osmi oblastmi jsou jazyky. Patří sem angličtina, gaelština a moderní jazyky (*Schlüsselzahlen... 2008, Curriculum areas..., Curriculum for Excellence*).

Ve Švédsku je považována znalost (cizích) jazyků za velmi významnou; proto se klade velký důraz na výuku švédštině a cizím jazykům ve školách. Obyvatelé ve velké míře ovládají angličtinu, starší generace používá němčinu. Již na primárním stupni je povinná výuka dvěma cizím jazykům (*Schlüsselzahlen... 2008*). Kurikulum určují na národní úrovni obce. Kromě toho má každá škola právo si ho přizpůsobit svým podmínkám a potřebám. Školy rozhodují samy, kdy s výukou cizímu jazyku začnou. Učební osnovy pro základní školu obsahují následující jazykové předměty: angličtinu, moderní jazyky (kromě angličtiny), mateřský jazyk, švédštinu a švédštinu jako druhý jazyk; také znakový jazyk pro poslech. Tento předmět má vybavit slyšící žáky znalostmi užívání znakového jazyka v kontaktu s neslyšícími a dalšími osobami, které ho užívají. „Předmět moderní jazyky pokrývá mnoho různých jazyků, jimž se lze učit v základní škole. Jako první je uvedena francouzština jako ve Švédsku nejběžnější cizí jazyk, dále španělština a němčina. Dalšími potenciálně vyučovanými jazyky jsou arabština, ruština, čínština a somálština. Jako volitelný předmět může být nabízen třetí jazyk. Na úrovni vyššího sekundárního vzdělávání patří ke kmenovým předmětům švédština/švédština jako druhý jazyk a angličtina (*Syllabuses 2000..., Information on the Ordinance... 2009*). Švédský ministr školství navrhl zavést všeobecně výuku čínštině, vzhledem k tomu, že ekonomické vztahy s Čínou mají pro Švédsko stále větší význam. Kvůli nedostatku učitelů čínštiny ve Švédsku však lze předpokládat, že její výuka se rozšíří tolik, jako vyučování hlavním cizím jazykům, nejdříve za patnáct let (*Chinese... 2009*). V roce 2003 rozhodla vláda o zahájení pilotního projektu pro základní školy, které by učily předměty v angličtině, a to polovinu vyučovací doby. Projekt měl skončit v roce 2010. Žádný předmět neměl být vyučován výlučně v angličtině. Zkušenosti škol budou vyhodnocovány (*National summary... Sweden 2010*). Výuku v angličtině realizuje mnoho státních i soukromých škol.

Zajímavým fenoménem jazykové politiky Švédska a dalších severských zemí je **Severská jazyková spolupráce**, která je zaměřena na posilování jazykové soudržnosti severských zemí, tj. Dánska, Finska, Švédska, Norska, Faerských ostrovů, Grónska a Islandu. Existuje několik dokumentů a řada programů na podporu severských jazyků. V roce 2006 přijali ministři školství severských zemí Severskou deklaraci o jazykové politice (*Nordic Declaration on Language Policy*). Vyjádřili v ní shodu na tom, že jazyky, které jsou pro společnost nezbytné, musí mít pevnou pozici a být produktivní. Jazyk je pro společnost nezbytný, jestliže je užíván v jazykové komunitě k oficiálním účelům, například ve vzdělávání a legislativě (*Why do we have...*) – blíž viz Ježková; Walterová; Greger; Dvořák; Daun 2011.

V České republice se vyučuje cizí jazyk povinně nejpozději od 3. ročníku; přednostně jím má být angličtina. V případě, že si žák (jeho zákonný zástupce) zvolí

jiný cizí jazyk, musí škola prokazatelně upozornit zákonného zástupce žáka, že na dalších stupních vzdělávání nebo při přechodu žáka na jinou školu nemusí být zajištěna návaznost výuky zvolenému cizímu jazyku. Další cizí jazyk (jako volitelný předmět) musí škola nabídnout žákům nejpozději od 8. ročníku. Nabízí se němčina, francouzština, španělština, italština, ruština, slovenština, polština, event. jiný jazyk. Angličtinu jako další cizí jazyk nabízí škola žákům, kteří si ji nezvolili jako povinný cizí jazyk. V souladu se zájmy žáků a svými personálními možnostmi může škola organizovat výuku nepovinnému předmětu cizí jazyk v 1.-9. ročníku (Soubor... 2010, 1. část, Schlüsselzahlen... 2008).

Rámcový učební plán pro gymnázia zařazuje předměty Cizí jazyk a Další cizí jazyk. Do školního vzdělávacího programu musí být zařazeny nejméně dva cizí jazyky, z nichž jeden musí být angličtina. Podle zájmu žáků a možností školy mohou být dalšími vyučovanými jazyky němčina, francouzština, ruština, španělština a italština. V gymnáziu se vytváří „prostřednictvím hodin, jejichž náplň je v pravomoci ředitele,... profil školy nebo některé z 12 studijních zaměření... živé jazyky, klasické jazyky, vybrané předměty v cizím jazyce (toto zaměření se vyučuje v šestiletých gymnáziích)...“ (Organizace... 2008/09, s. 128). V roce 2009 byla schválena pilotní verze RVP pro dvojjazýčná gymnázia. Příhraniční oblasti Německa nesouhlasí s plošným zaváděním výuky angličtině jako prvním povinnému cizímu jazyku, neboť pro denní život jejich obyvatel má mnohem větší význam němčina. Čeští žáci mohou studovat na Gymnáziu Friedricha Schillera v Pirně ve dvojnárodnostním dvojjazýčném cyklu s matematicko-přírodovědným zaměřením nebo v lyceech v Dijonu a v Nimes (blíže viz Soubor ... 2010, 2. část, s. 17, Gymnázium...). MŠMT ČR spolupracuje úzce s Britskou radou, která nabízí řadu projektů na zkvalitnění a zefektivnění výuky angličtině (Projekty...).

3.2 RANÁ VÝUKA CIZÍM JAZYKŮM

Raná výuka cizím jazykům patří ve všech sledovaných zemích k významným trendům jazykové politiky. Podporuje ji i řada odborníků, někteří však vystupují proti jejímu zavádění. **V Německu** „celkově převládá názor, že čím dříve se s výukou cizím jazykům začne, tím lépe. Tento názor však není dostatečně podložen vědeckým výzkumem. Některé výzkumy pak dokládají, že raná výuka cizím jazykům pozitivní vliv na jejich další osvojování nemá“ (Ježková; von Kopp; Janík 2008, s. 120). Pro zavádění rané výuky cizím jazykům se vyslovili představitelé iniciativy *Forum Bildung*, jejímž cílem bylo vypracovat na počátku tohoto století doporučení pro reformu německého vzdělávání (blíže viz *Fremdsprachenerwerb...* 2001). R. Freudenstein (1996) z Univerzity Mahrburg se domnívá, že s výukou cizím jazykům by se mělo začínat již v předškolním věku, nejpozději v primární škole, a zajišťovat by ji měli rodilí mluvčí, neboť v tomto věku mají děti nejlepší schopnost imitovat.

Z českých odborníků zabývajících se touto problematikou jmenujme alespoň M. Fenclovou, S. Kotátkovou a členy katedry anglického jazyka a literatury a Institutu školního vzdělávání Pedagogické fakulty MU, kteří na základě provedených výzkumů efektivitu rané výuky cizím jazykům zpochybňují. S odvoláním na mezi-

národní výzkum uvádí M. Fenclová (2004), že „výsledky ukázaly, že raný začátek nezajišťuje automaticky výrazné pozitivní výsledky, že přínos není závislý na době zahájení, ale na kvalitě učení a na času, který mu je věnován“ (s. 254). Výsledky daného výzkumu, který proběhl paralelně v Belgii, Francii, Německu, Anglii a Itálii u řádově tisíců žáků, byly uveřejněny v roce 1998 (Blondin et al. 1998; in Fenclová 2004). „Za určitých exkluzivních podmínek (dobrá metoda, zasvěcený učitel, nadané dítě...) může být rané učení i efektivní. ... argumentace o všeobecné efektivnosti extenzivního raného učení (čím dříve, tím lépe) je sporná (a jak se zdá, někdy slouží spíše komerčním účelům). Zároveň se vyjevuje, že široké zavedení raného učení, které se týká v drtivé většině angličtiny, není v souladu s deklarovaným principem diverzifikované vícejazyčnosti budoucího evropského občana“ (Fenclová 2004/2005, s. 41). S. Koťátková (2002) mj. konstatuje, že raná výuka cizím jazykům může mít negativní vliv na rozvoj mateřštiny dětí a zasahovat do rozvoje jejich myšlení. Podle autorky nelze ani jednoznačně říci, zda komunikací v cizím jazyce naplňuje mateřská škola potřeby dítěte. Editoři sborníku zaměřeného na ranou výuku cizím jazykům konstatují mj., že „v souvislosti s nutností zlepšit komunikativní kompetence české populace se často hovoří o faktoru raného věku, který bývá považován za jeden z klíčů k úspěchu. Řada výzkumů však hovoří proti přeceňování tohoto faktoru a upozorňuje na jiné, významnější charakteristiky procesu učení, které vedou k úspěšnému zvládnutí cizího jazyka. ... všichni [diskutující] se shodují na tom, že nejdůležitějším faktorem cizojazyčné výuky je kvalifikovaný učitel... Bez splnění této zásadní podmínky nemůže zavádění výuky cizích jazyků do stále nižších ročníků přinést očekávané výsledky“ (Hanušová; Najvar 2006, s. 9). P. Najvar (2010) uvádí překlad citace ze zprávy Evropské komise: „Raný začátek může pro děti znamenat značnou výhodu tím, že aktivuje přirozené mechanismy osvojování jazyka ... raný začátek ale sám o sobě nic nezaručuje; je třeba, aby byl přinejmenším doprovázen dobrým vyučováním, podporujícím prostředím a návazností mezi jednotlivými ročníky“ (Edelenbos et al. 2006, s. 147; in Najvar 2010).

Obecně je při zavádění rané výuky cizím jazykům důležité, aby byla zajištěna její návaznost na dalších stupních vzdělávání. **V Německu** zpravidla není zajištěno propojení bilingvních mateřských a základních škol - návaznost jazykových znalostí dětí, které získaly v mateřských školách, na výuku v základních školách (Große Lücke... 2007). Raná výuka cizím jazykům na primárním stupni bývá nejprve ověřována v podobě pilotních projektů. Nejčastěji nabízeným cizím jazykem k osvojování v raném věku je angličtina; zejména v příhraničních oblastech také jazyky sousedních zemí Německa. Byly vytvořeny nové metody práce s různými mateřskými jazyky dětí navštěvujících mateřské a základní školy. V mateřských školách se zavádějí modelové pokusy bilingvního vyučování. Bilingvní mateřské školy tvoří pouze asi 1 % všech mateřských (z celkem asi 500 000).

Jak jsme již uvedli, ve **Velké Británii** má výuka cizím jazykům jiné postavení. **V Anglii** vláda podpořila program, jehož cílem je, aby byla zavedena do roku 2011 povinná výuka jednomu cizímu jazyku pro žáky ve věku 7-11 let. **Ve Walesu** se mohou vyučovat jako nepovinné cizí jazyky i ve věku žáků 7-11 let. Od roku 2003 financoval parlament pro žáky tohoto věku pilotní projekty. **V Severním Irsku** byl

zahájen v září roku 2005 vládou podporovaný pilotní projekt zaměřený na zavedení výuky cizím jazykům na primárním stupni (Schlüsselzahlen... 2008).

Švédský ministr školství se domnívá, že děti se mají začít učit angličtině jako prvnímu cizímu jazyku dříve než dosud, a to již v prvním ročníku, nikoliv až ve třetím nebo čtvrtém, jako je tomu v současné době (Chinese... 2009).

V námi sledovaných zemích mívá raná výuka cizím jazykům také podobu **jazykové propedeutiky**, tj. děti se seznamují se světem cizích jazyků a vytvářejí si kladný vztah k jejich osvojování, dozvídají se o existenci jiných kultur. Synonymy tohoto termínu jsou jazyková příprava, jazykové probuzení (*Sprachaufmerksamkeit, language awareness, éveil aux langues*) (blíže viz Fenclová 2004). V německé odborné literatuře se setkáváme rovněž s pojmem *Begegnung mit Sprachen* (setkávání se s jazyky). Např. v Hesensku je zaveden od 3. ročníku základní školy předmět Úvod od cizího jazyka. Britské vydavatelství *Routledge* vydává časopis *Language Awareness* – vychází čtyřikrát ročně.

V následující tabulce uvádíme přehled výuky cizím jazykům, kterou jsme charakterizovali výše.

Tab. 1: Výuka cizím jazykům

Země	ISCED 1	ISCED 2	ISCED 3
Německo	angličtina francouzština, nizozemština, italština, ruština - zpravidla od 3. ročníku	návaznost na ISCED 1 2. cizí jazyk – od 7. ročníku	gymnázium: angličtina francouzština, italština, španělština, ruština; turečtina latina, řečtina čínština, japonština, nizozemština, portugalština, čeština, polština
Anglie	žádné omezení týkající se nabídky jazyků; doporučení: arabština, francouzština, němčina, italština, japonština, mandarinština, ruština, španělština, urdština návrh: do roku 2011: povinná výuka 1 CJ	evropský či světový jazyk (11-14 let)	cizí jazyk (14-16 let)

Wales	žádné omezení týkající se nabídky jazyků; pilotní projekty na podporu VCJ	evropský či světový jazyk (11-14 let)	možnost výuky cizímu jazyku (14-16 let)
Severní Irsko	žádné omezení týkající se nabídky jazyků; pilotní projekty na podporu VCJ	1 úřední jazyk EU (11-14 let) (latina)	možnost výuky cizímu jazyku (14-16 let)
Skotsko		možnost výuky nejméně jednomu CJ (10-16 let)	možnost výuky nejméně jednomu CJ (10-16 let)
Švédsko	2 cizí jazyky angličtina francouzština, španělština, němčina + dtto ISCED 2	dtto ISCED 1 + ruština, arabština, čínština, somálština o začátku VCJ rozhodují školy: zpravidla od 3. či 4. ročníku	kmenové předměty: angličtina švédština jako druhý jazyk
Česká republika	angličtina jiný cizí jazyk nejpozději od 3. ročníku	další cizí jazyk: němčina, francouzština, španělština, ruština, italština, slovenština, polština, jiný jazyk - nejpozději od 8. ročníku	angličtina němčina, francouzština, španělština, ruština, italština latina, řečtina

4 ZÁVĚR

Ve své přehledové studii jsme poskytli pohled na výuku mateřskému jazyku jako jazyku úřednímu a cizím jazykům ve čtyřech evropských zemích. Viděli jsme, že tyto země kladou důraz na znalost mateřského jazyka i cizích jazyků, zejména angličtiny. V Německu, Velké Británii a Švédsku je rozšířena výuka oficiálnímu jazyku země jako druhému jazyku. Pouze výjimečně je respektována při volbě prvního cizího jazyka poloha země (některé spolkové země). Téměř shodná je nabídka hlavních cizích jazyků: ve všech sledovaných zemích to jsou – v závislosti na oficiálním jazyku země – angličtina, němčina, francouzština, španělština, ruština a italština (ne ve Švédsku). Zejména nabídka dalších cizích jazyků je podmíněna finančními možnostmi školy a kvalitou učitelů. Krátce jsme se zmínili o rané výuce cizím jazykům, která je společným trendem jazykové politiky všech sledovaných zemí (a je podporována Radou Evropy), a představili jsme několik protichůdných názorů na její zavádění.

Z obecného trendu zavádění angličtiny jako prvního vyučovacího jazyka vyplývá otázka: angličtina jako *lingua franca*. Podíváme-li se na tuto otázku v kontextu jazykové politiky Rady Evropy, můžeme konstatovat následující: Rada Evropy uzná-

vá angličtinu jako mezinárodní dorozumivací jazyk, současně však zdůrazňuje, že se nelze spokojit pouze se znalostí tohoto jazyka, pokud má být zachována kulturní mnohotvárnost Evropy. Hlavním důvodem pro to, aby byla angličtina šířena v Evropě jako *lingua franca*, je celosvětová globalizace ekonomiky. Na kontinentě se však angličtina jako úřední jazyk nevyskytuje. V příhraničních regionech vznikají euroregiony, v nichž se hovoří jazyky příslušných sousedních zemí. S rolí angličtiny mezi ostatními evropskými jazyky tak souvisí i otázka diverzifikace jazykového vyučování. J. Průcha (1999) uvádí, že v evropských vzdělávacích systémech jsou užívány v zásadě dva odlišné přístupy: angličtina jako povinný cizí jazyk a angličtina jako jeden z povinných cizích jazyků, přičemž více rozšířen je druhý přístup.

Rada Evropy vyvinula v roce 2007 nový nástroj v oblasti jazykové politiky. Materiál nazvaný *Od lingvistické diverzity k plurilingvnímu vzdělávání: Průvodce vývojem politiky jazykového vzdělávání v Evropě (From linguistic diversity to plurilingual education: Guide for the Development of Language Education Policies in Europe)* představuje platformu informačních materiálů pro vícejazyčné a interkulturní vzdělávání. Umožňuje členským státům „vzájemně využívat výsledky práce a zkušenosti odborníků při formulování programů souvisejících s problematikou jazyků ve vzdělávání a jazykového vzdělávání jako celku“ (Platforma...).

„Rada Evropy chce napomoci faktickému uznání základních principů vícejazyčného a interkulturního vzdělávání, zejména naplnění:

- principu jazykové a kulturní diverzity
- práva každého jednotlivce používat svůj mateřský jazyk jako prostředek komunikace, nástroj učení a jako znak příslušnosti ke komunitě
- práva každého žáka získat takovou úroveň v jazycích (ve vyučovacím jazyce, cizích jazycích, v mateřském jazyce), která odpovídá jeho potřebám a očekávání“ (tamtéž).

Materiál je dostupný na webových stránkách Rady Evropy.

Pro české školní vzdělávání je z výše uvedeného aktuální zejména problematika jazykového vzdělávání dětí imigrantů (viz též Ježková 2010), výsledky výzkumu PISA 2009 a otázka prvního cizího jazyka/rané výuky cizím jazykům. Česká vzdělávací politika nevěnovala řadu let výsledkům výzkumu PISA náležitou pozornost (na rozdíl např. od Německa). Budoucnost ukáže, zda se staly výsledky výzkumu PISA 2009 impulzem pro zavedení opatření zaměřených na zlepšení situace v této oblasti. První reakce představitelů vzdělávací politiky i odborníků jsme již zaznamenali. V poslední otázce je zřejmé, že raná výuka cizímu jazyku (angličtině) je nejen aktuálním trendem jazykové politiky a zakotvena v kurikulárních dokumentech, ale stala se módní záležitostí bez ohledu na to, zda je, či není skutečně efektivní.

LITERATURA

- Bildungspläne der Bundesländer für allgemeinbildende Schulen* [online] [cit. 20. října 2010]. Dostupné na WWW: <<http://dbs.schule.de/zeigen.html?seite=400>>.
- BLONDIN, C; CANDELIER, M.; EDELENBOS, P.; JIHNSTONE, R.... *Les langues étrangères dès l'école maternelle ou primaire*. Bruxelles; Paris : De Boeck Université, 1998.

- Content and language integrated learning (CLIL) at school in Europe. Country reports. United Kingdom (Scotland). National description - 2004/05* [online] [cit. 2010-10-06]. Dostupné na WWW: <www.eurydice.org/ressources>.
- Country Basic Information : United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland* (datum nevedeno) [online] [cit. 2010-10-06]. Dostupné na WWW: <www.ibe.unesco.org>.
- Curriculum areas and subjects* [online] [cit. 6. října 2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.ltscotland.org.uk/understandingthecurriculum/howisthecurriculumstructured/curriculumareas/index.asp>>.
- Curriculum for Excellence - Excellence Groups* [online] [cit. 6. října 2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.scotland.gov.uk/Topics/Education/Schools/curriculum/ACE/excellence>>.
- Čtvrtina českých žáků nerozumí psanému textu* 5.12.2007 [online] [cit. 15. října 2010]. Dostupné na WWW: <<http://aktualne.centrum.cz/domaci/>>.
- EDELENBOS, P.; JOHNSTONE, R.; KUBANEK, A. *The main pedagogical principles underlying the teaching of languages to very young learners: Languages for children of Europe: Published Research, Good Practice & Main Principle: Final Report of the EAC 89/04, Lot 1 study*. Místo vydání nevedeno. European Commission, 2006.
- Ethnicity & Identity*. [online] [cit. 19. ledna 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.statistics.gov.uk>>.
- FENCLOVÁ, M. Jazyková propedeutika pro základní školu aneb kudy do evropské multilingvní budoucnosti. *Pedagogika*, 2004, roč. 54, č. 3, s. 251–260.
- FENCLOVÁ, M. Některé důsledky raného učení cizím jazykům. *Cizí jazyky*, 2004/2005, roč. 48, č. 2, s. 40–42.
- Fremdsprachenerwerb - Wie früh und wie anders? Workshop des Forum Bildung am 14. September 2001 in Berlin*. Bonn : Forum Bildung 2001.
- FREUDENSTEIN, R. Success of differing approaches to language learning (methods). In *Educational Research Workshop on the effectiveness of modern language learning and teaching, Graz (Austria), 5-8 March 1996*. Strasbourg : Council for cultural co-operation, 12 January 1996.
- From linguistic diversity to plurilingual education: Guide for the Development of Language Education Policies in Europe* [online] [cit. 22. října 2010]. Dostupné na WWW: <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Guide_niveau2_EN.asp>.
- Gaelic Language /Scotland/ Act* [online] [cit. 22. října 2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.legislation.gov.uk/asp/2005/7/contents>>.
- Große Lücke bei bilingualen (zweisprachigen) Kitas und Grundschulen*. Verein für Mehrsprachigkeit an Kindertageseinrichtungen und Schulen e.V. 16.11.2007 [online] [cit. 26. října 2010]. Dostupné na WWW: <www.fmks-online.de>.
- Gymnázium Friedricha Schillera Pirna* [online] [cit. 19. října 2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.schillergymnasium-pirna.de/>>.
- HANUŠOVÁ, S.; NAJVAR, P. (Eds.). *Foreign Language Acquisition at an Early Age. Osvojování cizích jazyků v raném věku. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity číslo 193*. Brno : Masarykova univerzita, 2006.
- Chinese should be taught in schools: education minister*. 17 Oct 09 [online] [cit. 3.

- března 2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.thelocal.se/22714/20091017/>>. *Information on the Ordinance concerning education and government grants for certain children and young people who are not registered residents of Sweden, and the Swedish education system* [online]. Skolverket, March 2009 [cit. 2010-09-21]. Dostupné na WWW: <<http://www.skolverket.se/content/1/c6/01/00/11/Diplomatbarn%20Information%20In%20English.pdf>>.
- JEŽKOVÁ, V. Multikulturalita Německa, Velké Británie, Švédska a České republiky a opatření vzdělávací politiky pro školní vzdělávání. *Orbis scholae*, 2010, roč. 4, č. 3, s. 111-124.
- JEŽKOVÁ, V.; DVOŘÁK, D.; CHAPMAN CH. a kol. *Školní vzdělávání v Německu*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2010.
- JEŽKOVÁ, V.; von KOPP, B.; JANÍK, T. *Školní vzdělávání v Německu*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2009.
- JEŽKOVÁ, V.; WALTEROVÁ, E.; GREGER, D.; DVOŘÁK, D.; DAUN, H. *Školní vzdělávání ve Švédsku*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2011 (v tisku).
- June: Sweden adopts new language Act [online] [cit. 2010-09-21]. Dostupné na WWW: <<http://www.npld.eu/newsevents/pages/swedenadoptsnewlanguageact.aspx>>.
- KELBLOVÁ, L. a kol. *Čeští žáci v mezinárodním srovnání : české školství ve světle dlouhodobě zjišťovaných výsledků vzdělávání v mezinárodních šetřeních*. Praha : ÚIV, 2006.
- KOŤÁTKOVÁ, S. Řeč rozvíjí myšlení. *Informatorium* 3–8, 2002, roč. IX, č. 9, s. 5–7.
- Language Awareness. Journal Details [online] [cit. 22. října 2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.tandf.co.uk/journals/0965-8416>>.
- Mezinárodní skóre pokazili hlavně chlapci. Nad výsledky výzkumu PISA 2009. *Učitel'ské noviny*, 2011, roč. 114, č. 1, s. 10-11.
- Mezinárodní výzkum PISA 2009: Výrazné zhoršení výsledků českých žáků. Ústav pro informace ve vzdělávání, 7.12.2010 [online] [cit. 22. října 2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.finance.cz/zpravy/finance/290742-mezinarodni-vyzkum-pisa-2009-vyrazne-zhorseni-vysledku-ceskych-zaku>>.
- Modern foreign languages in the National Curriculum for Wales*. Department for Children, Education, Lifelong Learning and Skills, 2008.
- NAJVAR, P. *Raná výuka cizích jazyků v České republice na konci 20. století*. Brno : Paido, 2010.
- National summary sheets on education systems in Europe and ongoing reforms. Sweden*. April 2010 [online]. Eurydice, 2010 Edition [cit. 2010-10-06]. Dostupné na WWW: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/national_summary_sheets/047_SE_EN.pdf>.
- National system overviews on education systems in Europe and ongoing reforms. Germany. July 2010* [online]. Eurydice, 2010 Edition [cit. 2010-10-06]. Dostupné na WWW: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/national_summary_sheets/047_DE_EN.pdf>.
- Neue Oberstufen- und Abiturverordnung (OAVO) ab dem Schuljahr 2009/10* [online] [cit. 2010-10-06]. Dostupné na WWW: <<http://www.hessisches-kultusministerium>>

- um.de/irj/HKM_Internet?cid=ad4913fa06ab920036a071df9d02655c>.
- Organizace vzdělávací soustavy České republiky. 2008/09.* Eurydice [online] [cit. 6. října 2010]. Dostupné na WWW: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/eurybase_full_reports/C_Z_CS.pdf>.
- PALEČKOVÁ, J. a kol. *Hlavní zjištění výzkumu PISA 2006.* Praha : ÚIV, 2007.
- Pedagogické centrum Český Těšín* [online] [cit. 12. ledna 2011]. Dostupné na WWW: <<http://www.pctesin.cz/>>.
- PISA 2009 Ergebnisse: Zusammenfassung.* OECD 2000 [online] [cit. 8. prosince 2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.oecd.org/dataoecd/34/19/46619755.pdf>>.
- Platforma informačních materiálů pro vícejazyčné a interkulturní vzdělávání* [online] [cit. 22. října 2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/platforma-informacnich-materialu-pro-vicejazycne-a>>.
- Projekty Britské rady na podporu výuky anglického jazyka* [online] [cit. 22. října 2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/projekty-britske-rady-na-podporu-vyuky-anglickeho-jazyka>>.
- PRŮCHA, J. *Vzdělávání a školství ve světě.* Praha : Portál, 1999.
- Schlüsselzahlen zum Sprachenlernen an den Schulen in Europa.* Ausgabe 2008. Eurydice.
- Soubor pedagogicko-organizačních informací pro mateřské školy, základní školy, střední školy, konzervatoře, vyšší odborné školy, základní umělecké školy, jazykové školy s právem státní jazykové zkoušky a školská zařízení na školní rok 2010/2011. 1. a 2. část. *Učitelské noviny*, 2010, roč. 113, č. 27 a 28.
- Sweden: Basic information on the spoken languages and the educational system* [online] [cit. 8. března 2010] Dostupné na WWW: <<http://www.mercator-research.eu/minority-languages/Language-Factsheets/sweden>>.
- Syllabuses 2000. Revised version 2008. Compulsory school* [online]. Stockholm : Fritzes ett Wolters Kluwer-företag [cit. 2010-01-19]. Dostupné na WWW: <<http://www3.skolverket.se/ki/eng/comp.pdf>>.
- The Education System in England, Wales and Northern Ireland 2007/08* [online]. European Commission [cit. 2010-09-21]. Dostupné na WWW: <www.eurydice.org>.
- Why do we have Nordic language co-operation?* [online] [cit. 9. března 2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.norden.org/en/areas-of-co-operation/sprog>>.
- Znalosti žáků se rapidně zhoršily, průzkum kárá Česko.* 7.12.2010 [online] [cit. 4. ledna 2010] Dostupné na WWW: <<http://aktualne.centrum.cz/domaci/spolecnost/clanek.phtml?id=684939>>.